

укладення шлюбу, на основі яких визначалися особисті та майнові права і обов'язки подружжя, права та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Нормативно-правові акти у сфері сімейного законодавства часто змінювались, здебільшого, пристосовуючись до завдань економічної експлуатації трудових резервів України. Особлива процедура реєстрації шлюбу вказує на те, що за її допомогою окупаційна влада намагалася виявити національність та політичне минуле представників місцевого населення. Особливий правовий статус осіб, визнаних військовополоненими, не дозволяв їм юридично оформлювати фактичні сімейні правовідносини.

Наявність кількох типів нормативно-правових актів у сфері сімейного законодавства, призначених для українців, фольксдойче та євреїв вказує на те, що принципи расизму, які перебували у центрі ідеології нацизму, впливали на формування сімейно-шлюбного законодавства.

Кримінальне право також відображало расові погляди гітлерівців, оскільки рівень відповідальності залежав від національної приналежності винних у вчиненні кримінально каранних дій. Для різних категорій населення діяли окремі нормативно-правові акти, а основою для їх створення став Німецький кримінальний кодекс.

¹ Обов'язкова постанова Бобринецької Районової Управи № 3 від 28.10.1941 р. – Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

² Наказ старости с. Тарасівки від В.-Багачанської районної управи від 13.06.1942 р. – Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 134.

³ Постанова Рейхскомісара України “Про тимчасові правила щодо одружень та розлучень” від 11 травня 1942 р. – ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 29–33.

⁴ Правила для временного регулювання личного, семейного и наследственного права в Рейхскомиссариате “Украина” от 12 января 1943 г. – ЦДАВОВУ. – Ф.3206. – Оп. 2. – Спр. 224. – Арк. 28.

⁵ Германское уголовное уложение дополненное и измененное, соответствующим законам до 1 октября 1941 г. – ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1–109.

⁶ Вироки Комишнянського районного суду від 15 та 28 липня 1942 р. – ДАПО. – Ф.Р-2655. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 7–9.

⁷ Питання, що розглядалися на засіданні районової управи від 13 грудня 1942 р. – ДАЧО. – Ф.Р-52. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.

Віталій Гедз (Київ)

Музеї Києва під час нацистської окупації

У сучасних умовах розвитку історичної науки значно зріс інтерес до повсякденного життя періоду радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.

Ще за радянської доби вкоренилася в історичній науці теза про повний занепад музейної діяльності під час війни на окупованій території. Щоправда, функціонування музеїв визнавалося, але лише як співробітництво з німецькою владою та її обслуговування. І лише з 90-х рр. минулого століття з'явилися перші спроби висвітили ці питання у дослідженнях М. Ковалю, В. Удовика, Ю. Войцеховського О. Кучерука.¹

Останнім часом дослідники все частіше звертаються до теми діяльності музеїв в окупованому Києві², але, на жаль, детального дослідження з цього питання досі немає.

Серед джерел, які стосуються діяльності музеїв в окупованому Києві, можна виділити спогади бібліотечного працівника І. Хорошунової та Д. Малакова – нині заступника директора з наукової роботи Музею історії міста Києва.³

При написанні цієї статті також були використанні архівні матеріали фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років» (далі – НМІВВВ), матеріали фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІРНБУВ), Державного архіву Київської області (далі – ДАКО)⁴.

Однак, незважаючи на багату джерельну базу, до сьогодні не було проведено детального аналізу музейного життя у Києві у зазначений період. Відсутність спеціалізованих розробок з даної проблеми обумовлює необхідність дослідження теми.

Нацисти увійшли до міста 19 вересня 1941 р. Трагічною була доля більшості музеїв Києва. Колекції, які не були евакуйовані радянською владою, були пограбовані. У Києві «паслися» відразу дві гітлерівські служби, що займалися вилученням культурних цінностей: «айнзатцштаб Розенберга» і «батальйон Ріббентропа». Операція по пограбуванню київських музеїв носила кодову назву «Лінц». Так, гітлерівцями було пограбовано культурно-історичний заповідник Києво-Печерська лавра, велика колекція Київського державного історичного музею та інші. Всього з Києва було вивезено 40 тис. експонатів.⁵

І все ж деякі музеї продовжили свою роботу. Згідно джерел в окупованому Києві продовжували свою діяльність 7 музеїв. Так, у музеях Українського мистецтва та Історичному проходили художні вернісажі (для уявлення розмаху, з яким їх влаштовували, може свідчити вже те, що друга художня виставка в Історичному музеї репрезентувала 216 митців). Про один із таких вернісажів у своїх спогадах згадує Д. Малаков⁶.

Із січня 1942 р. Музеї Києва перейшли у підпорядкування Генералкомісаріату, а згодом – до Управління архівами, музеями та бібліотеками при рейхскомісарі⁷. Куратором чотирьох музеїв (Київський музей західного та східного мистецтва, перейменований окупантами на Музей західноєвропейського мистецтва, Музей російського мистецтва – Музей східноєвропейського мистецтва, Музей українського мистецтва, – Український музей та Історичний музей – Музей давньої історії) – було призначено мистецтвознавця «айнзац-штабу Розенберга» доктора Дітріха Роскампа.

Дітріх Роскамп виборив для Музею західноєвропейського мистецтва особливий статус. Музей став для окупантів своєрідним клубом, таким собі «куточком Європи» на чужині. Директором музею було призначено професора С. Гілярова⁸, який до війни був тут заступником директора з наукової роботи, співробітником музею з 1919 р. Крім С. Гілярова, в музеї залишили працювати ще п'ятьох людей з колишніх співробітників: заступника директора (він же завідувач фондами), екскурсовода (він же бібліотекар і друкар), старшого наглядача, охоронця, двірника (він же опалювач). Усі отримували заробітну платню – від 700 (директор) до 200 крб.⁹ На С. Гілярова було покладено обов'язок підготувати музей для функціонування у нових умовах. У зв'язку з тим, що Сергій Олексійович щоквартально мусив подавати до міської Управи звіти про проведену роботу, ми сьогодні маємо можливість уявити, як жив Музей у часи окупації Києва¹⁰.

Новим директором Київського музею російського мистецтва, де після евакуації залишилося понад 60 картин, нова влада призначила П. Кульженку (Голубкова) – дружина місцевого видавця С. Кульженка. Вона була неперевершеним знавцем російського образотворчого мистецтва, живопису зокрема. Дослідниця, займалася не лише суто адміністративними справами, а й науковими проблемами, зокрема, читала лекції для німецьких військовослужбовців.

У результаті кураторської роботи київські музеї було знекровлено. Ось що писав з цього приводу С. Гіляров у газеті «Київська правда» від 14 грудня 1943 р.: «Експозиційні зали спустошені, на стінах залишились тільки рами. Де-не-де збереглись поодинокі картини, вітрини всі порожні. Фондові приміщення також спустошені, а що залишено, – перебуває в хаотичному стані, речі розкидані, побиті, забруднені, пограбовано також бібліотеку, канцелярію та лабораторію».

Навесні 1942 р. на основі розпорядження штадскомісаріату було організовано Музей-архів переходною доби. У положенні про музей зазначалося, що він був науково-дослідною установою при Київській міській управі із власною фотолабораторією й художньою студією. Штатних співробітників у ньому налічувалося понад 12 осіб, посади яких затверджувалися відділом кадрів Міської управи. Згідно з наказом голови міста від 26 березня 1942 р., установу очолив професор О. Оглоблін, а до співпраці залучили директора Центрального архіву давніх актів професора Н. Полонську-Василенко, професора С. Драгоманова, професора К. Штеппу, директора Музею археології професора П. Курінного, директора історичного архіву В. Міяковського, професора С. Грушевського, професора І. Маргілевського, професора С. Гілярова та інших науковців.¹¹

Перша виставка, створена співробітниками музею під назвою «Руйнація більшовиками культурних пам'яток м. Києва», відкрилася 15 липня 1942 р. і складалася з 17 стендів та 16 вітрин. Загалом на ній було представлено 700 експонатів. Руйнація більшовиками Києво-Печерської лаври була продемонстрована матеріалами, що були надані айнзацштабом Розенберга через шефа лаврських музеїв пана Клейна, а також добровільним наданням матеріалів від співробітників музею та мешканців міста.¹²

Однак, згідно зі звітом, О. Оглоблін був незадоволений поганим відвідуванням виставки. Це при тому, що ним були вжиті різні заходи з метою широкого оповіщення населення міста

через пресу, особисті запрошення керівників як німецьких, так і українських установ Києва. Відкриття другої виставки на тему «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту і відродження господарського й культурного життя» було заплановане на 19 вересня 1942 р., тобто річницю німецької окупації міста. Чи була вона відкрита – не відомо. М.В. Коваль посилаючись на газету «Волинь» стверджує, що це було зроблено,¹³ а М. Михайлюк зазначає, що архівних матеріалів, які б свідчили про відкриття не знайдено.¹⁴ У пофондовому путівнику «Музей-Архів Переходової доби» зазначається, що на основі зібраних матеріалів було створено і відкрито три виставки: «Руйнація більшовиками культурних пам'яток м. Києва», «Визволення Києва німецькою армією від юдо-більшовицького гніту і відродження господарського й культурного життя» та «Київ під час німецько-советської війни», але архівних документів про третю виставку у путівнику теж не подається.¹⁵

Припинив своє існування музей-архів наприкінці жовтня 1942 р. Причини закриття цього закладу розглядають дослідники М.В. Коваль та І.В. Верба. Головну причину вони вбачають у негативному ставленні німецького командування до його діяльності, оскільки переважна більшість експонатів ілюструвала процес відбудови столиці українськими установами. На думку автора статті, причини закриття музею все ж таки криються в неефективності пропагандистської роботи першої виставки, яка паплюжила радянську владу і, можливо, в потребі скорочення персоналу задля відправки до Німеччини.¹⁶

Отже, як бачимо з вище викладеного матеріалу, музеї Києва, незважаючи на значні втрати своїх експонатів, продовжували функціонувати у важких умовах окупації. І лише в 1943 р., згідно джерел музейна діяльність у столиці України була повністю припинена.

¹ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 15–38.; Удовик В.М. Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 327–334.; Войцеховський Ю. Київ в роки війни // Історія в школі. – № 9–12. – 2002; Кучерук О.С. До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації // Сторінки воєнної історії України. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 241–252.

² Ткаченко М. Функціонування українських музеїв під час німецької окупації 1941–1944 рр. / М. Ткаченко // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». – 2001. – № 11. – С. 122–132.; Крутенко Н. Київський музей західного та східного мистецтва в період німецької окупації Києва 1941–1943 років / Н. Крутенко // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150-річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею. – Київ: Кий, 1999. – С. 75–83.

³ Хорошунова І.О. Київські записки (Фонди НМІВВВ. – КВ-77379. – Д-14973.); Малаков Д.В. Київ. 1941–1943. Фотоальбом. – К., 2003; Малаков Д.В. Київ. 1939–1945. Post scriptum / Д.В. Малаков. – К.: Варто, 2009. – 224 с.; Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – 364 с.

⁴ ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 1. – Спр. 2.; ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 8. ІРНБУВ. – Газетний відділ.

⁵ Войцеховський Ю. Київ в роки війни / Ю. Войцеховський // Історія в школі. – № 11–12. – 2002. – С. 65.

⁶ Малаков Д.В. Кияни. Війна. Німці / Д.В. Малаков. – К.: Амадей, 2008. – С. 130.

⁷ ДАКО. – Ф. 2412. – Оп. 2. – Спр. 244. – Арк. 13.

⁸ Крутенко Н. Сергій Гіляров // Пам'ятки України. – 1998. – № 1. – С. 98–115.

⁹ ДАКО ф. Р-2356, оп. 6, спр. 173, арк. 38.

¹⁰ ДАКО. – Ф. Р-2356. – Оп. 6. – Спр. 173. – Арк. 18–20.

¹¹ ДАКО. – Ф. Р-2412. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1; Спр. 2. – Арк. 17.

¹² Там само. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 11–13.

¹³ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» / М.В. Коваль // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 33, 38.

¹⁴ Михайлюк М.В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / М.В. Михайлюк // УІЖ. – 2006. – № 1. – С. 140.

¹⁵ Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник / І. Дивний (відп. ред.). – К., 2002. – С. 9.

¹⁶ Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 33; Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні / І. Верба. – К.: НАНУ, 1999. – С. 259.